

TÍZ ÉVES A SZEGEDI BÖLCSÉSZFÜZETEK

A Szegedi Bölcsészfüzetek számai az elmúlt tíz évben egy újfajta gondolkodásmód megteremtését tűzték ki célul, melynek újdonsága szorosan összefügg az európai zsidó-keresztény kultúrhagyományhoz tartozás élő szellemi élményének megfogalmazásával. A bibliai hagyomány értelmében vett személyes metafizika körvonalai bontakoztak ki abból a kezdeti törekvésekből, mely először a humán műveltség megújításának halaszthatatlan igényét vetette fel. A személyes metafizika, újdonsága és a hagyományba kapcsolódása révén, a kultúra megértését olyan irányba kívánja vinni, amely egyrészt az egészről, az egész értelméből indul ki, nem pedig a részek felől közelít az egészhez, másrészt azzal az átfogó igénnyel és bizonyossággal lép fel, mely szerint a kultúra egyes területei (mint az ember szellemi tevékenységének kibontakozási lehetőségei) egységes felfogásban, a személyes metafizika látásmódjával értelmezhetők. Ahogyan Fejér Ádám írja a személyes metafizika kapcsán: „a szellem teremtő erejéről meggyőződve, a személyes és a világon túli igazságot a szellemi, társadalmi, a természeti jelenségek axiomatikus magyarázó elveként kezeljük”, mert „a világnak önmagában nincs értelme, az emberi létezés ad értelmet neki.” A lét egészének igazságban gyökerezettsége nemcsak a szó szorosabb értelmében vett metafizikai értelem keresését feltételezi, hanem az emberi lét egészének és értelmének tapasztalatát valódi lehetőségként és személyes kötelességként középpontba állítás igényéről, amely a szellemi tevékenység egyes területeit: a filozófiát, az irodalmat, a vizuális művészeteket, a vallásos hit kifejezését, a természettudományokat és a civilizáció építését vagy a közéleti megnyilatkozásokat ugyanarra az eredetre, az emberléte megalapozó és a világot éltető Igazságra vezeti vissza, és azonos értelmezési szempontok alapján meghatározhatónak veszi. Az újkornak a lázadó polgár által meghatározott szemlélete sajnálatos módon megfeledkezett az egységben látás igényéről, vagy elérhetetlennek és megvalósíthatatlannak ítélte, így lemondott arról, hogy a kultúra egészét valóban értelmes egészként közelítse meg. A személytelen értelmezési kísérletek, bár nem mondanak le a folytonosság és a bibliai hagyományban gyökerező értékek kereséséről, egyoldalúan intellektuális-rationális, vagy morális-esztétikai szempontokra hagyatkoznak, de megfeledkeznek azok bibliai hagyományban gyökerezettségéről. A személyes metafizika, mint a szellemi alkotás valamennyi útját és eredményét értelmezni képes megközelítés kiindulópontja az igazság szabadsága. A személyes igazság keresése, a létre nyitottság és az értelemre kérdés kizárja, hogy a metafizika pusztá ideológiává, személytelen elméletté szűküljön, a szabadság pedig - ha a helyes út szabad választásaként, tehát az igazságban megvalósuló szabadságként értelmezzük - gondoskodik arról, hogy a szellemi eltévelyedés, a létfelejtés ne válhasson fenyegető realitássá. A létből mint lehetőségből s nem a világból-életből mint gyakorlatból kell kiindulnia, mégis olyan szempontot és utat kell mutatnia, amely az életben-világban hat, a gyakorlatra is érvényes és amelynek értelmező-megvilágító hatása van: eligazít és értelmez, felülről látni és felülemelkedni, helyesen gondolkodni enged. A metafizika személyessége nem azonosítható az én határai közt rekedt alanyisággal, a szubjektivitással, ugyanakkor távolról sem tárgyiasító objektivitásként kell elgondolni: a létre és az igazságra vonatkoztatott személyesség az életnek (a világban való létezésnek) értelmet és célt adó isteni lényeghez közeledik, s úgy tekinti az embert, mint a lét megértésére képes, és végső soron erre hivatott, ez által teremtő teremtményt. Az ontikus kultúrtörténeti reflexió, mely a Bölcsészfüzetek megjelenésével párhuzamosan, azokban is nyomon követhető módon tágitotta nézőpontját és

mélyítette el fogalmait, új és hagyományörző gondolkodásmód egyszerre: a kultúra valódi gyökereihez való konstruktív visszafordulást kezdeményez, ugyanakkor előremutató: a humán műveltség megújítását, a szellemi látókör kitágítását tekinti céljának. A civilizációt magas szinten építő, erőteljesen intellektuális és pragmatikus beállítottságú viszonyaink között, a fokozódó létfelajétés-elszemélytelenedés láttán Fejér Ádám: Röpirat a humán műveltségről című 1991-es írása arra vállalkozott, hogy a kultúráról felelősséggel gondolkodó ember szemével szembenézzen a humán műveltség hanyatlásával, és személyes feladatának tekintse a megújulásért tett erőfeszítéseket; felismerje, hogy a világgép és létértelmezés új alapokra helyezése tovább nem halasztható. E negatív szellemi tapasztalatot, mint a pozitív és konstruktív tevékenység ösztönzőjét kell tudatosítani ahhoz, hogy korunk megújíthassa gondolkodásmódját. A Röpirat ezért vitára hívott (és azóta is vitára ösztönöz) mindenkit, aki személyes felelősséget érez kultúránkért. Tíz évvel ezelőtt úgy tűnt, hogy egy gondolatcsere veszi kezdetét, és a hermeneutikai alapokra építő reflexió válaszokat kaphat kihívó kezdeményezéseire a humán, és nemcsak a humán tudományok képviselőitől. A vita alapja a másik fél mondanivalójára való nyitottság és odafigyelés, a gondolkodásbeli különbségek tisztázása és megvilágítása, ugyanakkor a közös pontok keresése is, melyeknek - ha a cél közös, és ez valamennyi résztvevő érdeke - szükségszerűen meg kell mutatkozniuk. A Bölcsészfüzetek kezdeti számaiban érezhető volt ez a nyitottság, egymás megértésének igénye: a humán tudományok számos képviselője reagált - ha nem is minden esetben egyetértően, de általában érdeklődést és válaszakézséget kifejezve - az újító kezdeményezésre. Sajnálatos módon egy idő után a vita fokozatosan beszűkült, majd megszakadt, bizonyos elzárkózás tapasztalható. Ez a helyzet az új viszonyulási mód képviselétét magányos harccá teheti.

A személyes metafizika az ó- és újszövetségi szellemi gyökerek egybefogásán keresztül törekszik az európai kultúra egészét úgy megközelíteni, hogy a zsidó-keresztény alapokra fektetett európaiság kettős természetét, a kétféle szellemi pozíció együttes hatásának jelentőségét hangsúlyozza. A választott nép, az ószövetségi zsidó kultúra eredeti célját és mindmáig előremutató, előre vivő törekvéseit, értékeit úgy igyekszik megvilágítani, hogy szem előtt tartja a kereszténységtől való különbözőségét, és még inkább a vele való összefüggését: azt az értelmet, amelyet csak a két kultúra kölcsönösségét és közösségét feltételező gondolkodás tud tisztázni. Az ószövetségi arisztokratikus (és civilizáció híján felfüggesztődött) kultúra, eredeti, ortodox formájában nyilatkoztatja ki a Teremtésben az emberre, mint istenarcú teremtményre bízott küldetést, melynek azóta is, folyamatosan és a jövőben is, minden ember (nemcsak a választott nép tagjai) előtt elevenen kell élnie. A „minden ember”, megváltottságát hozó kereszténység ezt az eredeti arisztokratikus szempontot nem hagyhatja figyelmen kívül, hiszen a szellemi szempontból vett arisztokrata méltó a tiszta és teljes értelemben vett Ember névre. Minden ember egyenlőségéről beszélni kell, de nem abban az értelemben, ahogyan bizonyos 20. századi szélsőséges, gyakran eltévelyedett ideológiák beszéltek, melyek az emberséget immanens módon értették. Az egyenlőség inkább lehetőségként, Isten előtti egyenlőségként értendő; abban a jelentésben, amely az embert (mindenkit, az egész megváltott emberséget) felemeli és méltóvá teszi arra, hogy az egy és oszthatatlan igazságban részesüljön.

Az ontikus kultúrtörténeti megközelítés kidolgozója Szalma Natália és Fejér Ádám, akik szerkesztésében a Bölcsészfüzeteken kívül több kiadvány is megjelent (pl. Tolsztoj, Gogol, Lermontov és Puskin művészetének szellemi jelentőségéről). Az írásokat formáló igény eredeti célja az igazságban részesülés lehetőségének és módjának feltárása, a műalkotás maga az igazság megtörténe, a műértelmezés pedig a szellemi alkotásban megtörtént, az alkotó számára valósággyá váli igazság tapasztalata, újbóli megtörténe. A létet

reflektáló műalkotás és műértés heideggeri koncepciója a kultúrában élő bármely egyén részéről egzisztenciális nyitottságot kíván: egzisztencia és kultúra összefüggésének megvilágítása, s így, az ember létezésben és kultúrában elfoglalt-betöltött helyének és szerepének helyes értelmezése alapján a kultúra léttapasztalatot közvetít, elengedhetetlen feltétele tehát a lét megértésének. A kultúra alapját az ember teremtőképessége, Istenarcúsága adja, és Szalma Natália szavait idézve „teremteni annyi, mint az értelmes léte beemelni, a létre érdemessé nyilvánítani azt, ami addig nem rendelkezett értelemmel”, tehát nem volt a lét része. A lét mint lehetőség megvalósulássá, valósággá a kultúrában válik, egzisztencia és kultúra összefüggése tehát úgy értendő, hogy az eleven léttapasztalattal nem rendelkező individuum a kultúrában, ahhoz kapcsolódva és annak tagjaként nyilváníthatja ki személyét. Az ontikus kultúrtörténeti gondolkodás szakít azzal az elképzeléssel, mely szerint a lét, a létben részesültség mindenki számára mindenkor adott, és megkérdőjelezi azt az előfeltevést, hogy a kultúra által közvetített igazsághoz, mint normához való viszonyítás nélkül az ember bármilyen lét- és életkérdésben önállóan, elszigetelt egyénként el tud igazodni. A kultúrából és ily módon a létből kiesettség az értelemtagadás veszélyét hordozza, és ha az egzisztenciát úgy vesszük, mint a léttapasztalás és létmegértés lehetőségét (és mint az ember, minden ember számára adott feladatot), akkor vehetjük csak elejét a szellemtelen-személytelen ideológiák, a téves elméletek, vagy az egyén szubjektív és önkényes lehetőségeit eltúlzó, abszolutizáló elgondolások kialakulásának. A metafizika személyessége, az igazság szabadsága, a közvetlen létre nyitottság nélkül, a szellemi kérdések újfajta (és mégis a hagyományban gyökerező) megközelítése nélkül az egzisztencia továbbra is lehetőség marad, nem lesz konkrét megvalósulás. Korunk gondolkodó emberének, a szellem képviselőjének új alapokra kell helyeznie látásmódját; a történelmet és a kultúrát mint folyamatot, az értelem teljessége felé törekvő haladás sokszínű, de elsődlegesen egy cél felé törekvő dinamikájaként kell felfognia, saját egzisztenciáját a kultúra adott (és mindenkor a múltbéli hagyományhoz kötődő) kontextusában kell maximális felelősséggel és személyességgel aktualizálnia.

A Bölcsészfüzetek eddig megjelent számairól elmondható, hogy a középpontba állított kérdéskörök (személyes metafizika és az igazság szabadsága, egzisztencia és kultúra, keresztény és zsidó kultúra összefüggései, tudomány és hagyomány, stb.) átfogó, teljességre törekvő és a szellemi tevékenység valamennyi, vagy minél több területét érintő, azokat egységes egészebe foglaló megközelítést javasol; sok esetben az első látásra ellentétesnek mutató területek és fellépési módok egymásra utaltságára, együttes szerepére hívja fel az olvasók figyelmét. Ahogyan az egzisztencia valósága csak a kultúrában aktualizálódhat, és ahogyan az európai kultúrközösségnek az ó- és újszövetségi gyökerekhez vissza kell kanyarodnia, ha önmagát szeretné megérteni, úgy időszerű problémaként merült fel Tudomány és hagyomány fogalmának tisztázása, eltávolodásuk jelenségének, egységük fontosságának hangsúlyozása is. Sajnos a tudományt gyakran értelmezik a hagyomány ellentétéként, az új ismeretek korábbiakat meghaladó, tagadó alkalmazásaként, melyhez képest a hagyomány a múlt, a régire utal; mintegy hátráltató tényezőként, akadályként (halott értéként) mutatkozik. Az ontikus kultúrtörténet és a személyes metafizika semmi esetre sem szeretné a tudomány előrehaladását lekicsinyelni, fontosságát lebecsülni, de még a hagyománnyal szembeállítani sem. A tudomány a helyes értelmezés szerint nem is jelentheti a szellemi-kulturális hagyomány megtagadását: a tudás (és a tudomány egésze), a civilizáció építése az emberiség előrehaladásának fontos tényezője. Nem egyszerűen intellektuális tevékenységet, pozitív ismeretek halmazát vagy a ráció érdemeit kell látni a tudományban, még ha korunkban, az intelligencia személytelen (sőt, mesterséges) megnyilvánulási módjai

a hagyományhoz kötődés lehetőségét gyakorlatilag el is vágják. Gondolkodásunkban feltétlenül fontos és időszerű most, a 21. század elején, hogy visszatérjünk a tudomány hagyományos, a pozitivista felfogáshoz képest mégis megújult értelmezéséhez: tudomány és hagyomány összhangja úgy valósulhat meg, ha előbbi az embert szolgálja, ha hozzájárul a létigazság érvényesüléséhez. A modern kor nyílt és személytelen világgépével szemben egy dolgot fontos szem előtt tartani: az „objektív tudomány” a világ dolgainak-jelenségeinek vizsgálatát célozza, mégis a létre kell vonatkoznia. A tudomány nem függetlenedhet a hagyományt őrző kultúrától; fel kell mutatnia az ember természethez tartozásának módját, ugyanakkor szembe kell fordulnia az embert a természet részévé lefokozó értelmezéssel; ahogyan Gyulai Endre fogalmaz Az igazságnak ragyognia kellene című Bölcsészfüzetnek adott interjújában: „Nincs külön az Isten és nincs külön a világ, hanem csak az Istentől teremtet világ van...” A tudománynak, a civilizációnak tehát az Istentől, az igazságtól megszentelt világot, és mindenek előtt a kultúrát-hagyományt teremtő embert kell szolgálnia, helyes értelmezésével összeegyeztethetetlen, hogy a hagyománnyal szembeállítva említsük.

A Biblia emberközpontú szemléletéhez visszanyúlva, az igaz emberség átélése, lét és élet transzcendens egységének előtérbe helyezése, mindenki által beláthatóvá tétele jelentheti a személyes metafizika megteremtését célzó szemlélet alapját. A Szegedi Bölcsészfüzetek számai 1991-től 2000-ig ezt az irányt jelölték ki gondolkodásunknak, a humán műveltség megújításának halaszthatatlan szükségszerűségéből kiindulva, az európai zsidó-keresztény kultúra lényegének meghatározásával, egzisztencia és kultúra, tudomány és hagyomány elszakíthatatlanságának kimondásával, és ezekben a kultúrát megalapozó kérdésekben hívtak vitára minden, szellemi felelősséget és a helyzet válságát érző embert. A szellem tekintélyének érvényesülése, a transzcendens értékek képviselője és érvényesítése alapvető feltétele annak, hogy a humán műveltség és a közélet megújulhasson, hogy ne csak elvont elméleteként beszélhessünk a kultúrában őrzött értékekről, hanem azok áthathassák és meghatározhassák a gyakorlatot, legyen szó akár közletről, politikáról, akár a lét rendjét tiszteletben tartó természettudományról, vagy bármilyen szellemi tevékenységről, és a személyes igazságra törekvő gondolkodásban mindenki érdekelt lehessen, így szükségtelenné válik a polgári és arisztokratikus szellemi pozíciók végső megkülönböztetése is. A humán műveltség megújításától a személyes metafizika felvázolásáig és érvényesítéséig vezető folyamat a dualista szemlélet meghaladását és a monista felfogás megszilárdulását is kell, hogy jelentse, mely az élet minden területét a személyes Igazságból, annak létalapozó szerepéből eredezteti.

Zádori Antal

